

راهکار های قرآنی مقابله با فقر و نابرابری اقتصادی با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب

آمنه شهریاری^۱

عاطفه اکبری^۲

چکیده

نیازهای مادی بشر یکی از واقعیات های زندگی است که خداوند کریم برای ان اهمیت قائل شده و در کتاب اسمانی خود بدان پرداخته است . خداوند در قران از یک سو افراد را تشویق می کند که با دوری از تنبلی و کسالت و زهد و رهبانیت مضموم به دنبال کسب ثروت حلال باشند و از طرف دیگر ثروتمندان جامعه را موظف می کند بخشی از اموال خود را در اختیار فقرا قرار دهند و همچنین دولت اسلامی را بران دارد تا با مصرف درست بجای ثروت های عمومی تلاش در جهت رفع فقر و فاصله میان افراد جامعه داشته باشند رهبر انقلاب نیز با بیانات خود همواره مردم و دولت را به این مهم رهنمون می نماید.

کلید واژه : فقر، محرومیت زدایی

^۱ - طلبه سطح ۳ رشته تفسیر و علوم قرآنی مدرسه علمیه عالی الزهراء(س) گرگان
^۲ - طلبه سطح ۳ رشته تفسیر و علوم قرآنی مدرسه علمیه عالی الزهراء(س) گرگان

مقدمه

فقر ازجمله موضوعاتی است که از دیر باز مورد توجه بشریت بوده و برای رفع آن راهکار های کوتاه مدت و بلند مدت متنوعی بکار گرفته شده است در زمینه های متفاوت از جمله فقر سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... دامن گیر جامعه انسانی است میتوان گفت فقر اقتصادی عبارت است از فقدان یا کسری در آمد به نحوی که شخص مبتلا به این حالت مخارجش بیش از در آمد او باشد و فرد ناتوان از تامین نیاز های اساسی خود و خانواده اش باشد.

نظرات و مطالعات تجربی فراوانی در تایید این مسئله وجود دارد که عوامل با ماهیت اقتصادی نظیر، نابرابری، بیکاری، فساد، تورم و فقر ممکن است موجب نارضایتی عمومی و وقوع انقلاب های اجتماعی و کاهش ضریب امنیت ملی و تهدید نظام سیاسی کشور شود. ابتلای بسیاری از مردم و حکومت ها به فقر و پیامدهای زیانباز آن و ضرورت رهایی از آن ارائه راهبردهای مهم را می طلبد و در صورت انجام این مطالعه میتوان انتظار داشت که مشکلات اقتصادی کاسته شود.

اسلام اقتصاد جامعه را مهم میدانند و پیامبران فقط مامور اخلاق نبوده اند و اصلاح وضع نابسامان اجتماعی و اقتصادی بخش مهمی از دعوت آنها را تشکیل می داد. قرآن کتاب جامعیت است که به نیازهای انسان در هر زمینه ای پاسخ کامل ارائه کرده، اما چون انسان در بسیاری از مسائل و مشکلاتش به جای روی آوردن به قرآن به علم و دانش اندک و ناقص خود مراجعه کرده هنوز هم شاهد معضلاتی مثل فقر و نابرابری اقتصادی هستیم.

در این زمینه مطالعات زیادی انجام شده از جمله زنوز (۱۳۹۰) در مقاله خود تحت عنوان فقر و نابرابری در آمد در ایران؛ ضمن ارزیابی سیاست های دولت در زمینه مبارزه با فقر و نابرابری اجتماعی در ایران بیان میکند که به استناد قانون اساسی راهبرد های دوگانه جمهوری اسلامی برای مبارزه با فقر و نابرابری اجتماعی مشخص و مورد ارزیابی قرار گرفت و نشان داده شد که امحانظام سرمایه داری و ایجاد یک اقتصاد مبتنی بر عدل و قسط راه به جایی نبرده و مجدداً اقتصاد ایران شاهد سر برآوردن رانت های دولتی بوده است. پاکزاد (۱۳۸۸) در مقاله مهارت غلبه بر فقر مالی در قرآن؛ فقر و نیاز مالی را از عمده ترین نگرانی های بشر میدانند که روح انسان را ازار داده و گاه او را از مسیر فطری باز می دارد. و خاطر نشان میکند که در صورت عدم مهارت کافی فقر مالی سلامت روان و ایمان ادبی رادر معرض خطر قرار خواهد داد. فهرستی (۱۳۸۲) در مطالعه ای تحت عنوان گامی عملی در تکوین اقتصاد اسلامی با استناد به آیات و

روایات و در نظر گرفتن اصول زیر بنایی نظام حقوقی اسلام زکات را به عنوان یک وظیفه اجتماعی معرفی میکند و بیان میکند که مستحقان زکات فقط نیازمندانند

مطالعات انجام شده عمدتاً متمرکز بر روش هایی برای مقابله با فقر در حیطه مسئولیت دولت و مردم بوده و یا فقط به یک مسئله خاص مثل زکات اشاره کرده و کمتر به بحث در مورد راهکارهای مقابله با فقر و مشکلات اقتصادی از زبان قرآن پرداخته اند .

در این تحقیق سعی دارد تا با اشاره به اهمیت فراوان مسائل اقتصادی و مبارزه با فقر، به دنبال این باشیم که در قرآن چه راههایی برای از بین بردن فاصله طبقاتی بیان شده و پاسخ به این پرسش که راهکار های قرآنی برای ایجاد توازن مالی در همه سطوح جامعه با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب باشیم .

این نوشتار پس از معنا شناسی لغوی و اصطلاحی فقر، به راهکار های قرآنی و آموزه های دینی برای برقراری توازن معیشتی در جامعه اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب می پردازد و در پایان نتیجه گیری و پیشنهادهایی که در مسیر این مطالعه مناسب به نظر رسیده را ارائه خواهد داد.

تعریف فقر

فقر به معنای نیازمندی، تهیدستی می باشد. گاهی فقر به معنای فقر ذاتی است که شامل همه موجودات از جمله انسان میشود یا ایها الناس انتم الفقراء الى الله .. ۱۵۰ فاطر. وگاهی مقصود از فقر تنگدستی و ناداری است چنان که فرموده للفقر الذين احصروا . بقره ۲۷۳ و فقیر دراصل به معنای کسی که مهرهای پشت و ستون فقرات او شکسته باشد و چون فقر و احتیاج به منزله شکسته شدن ستون فقرات است از این جهت انرا فقر نامیده اند.^۳ اکثر لغویین فقر را به معنای نیاز و حاجت معنا کرده اند و عده ای به معنای نداشتن به اندازه کفایت دانسته اند.

فقر عبارت است از فقدان یا کسری در آمد به نحوی که شخص مبتلا به این حالت مخارج شرعی و عرفی اش بیش از درآمد او باشد . به عبارت دیگر فقیر کسی است که مخارج سال خود و عیالشان زن و فرزندان و تحت تکلفش را ندارد.^۴

علل فردی موثر در بروز فقر

^۳ - اصفهانی راغب، مفردات الفاظ القرآن ، تهران، نشر سبحان، ۱۳۸۵، ص ۳۴۴- ۳۴۵

^۴ - بیستونی، محمد ، فقر و ثروت ، قم ، نشر بیان جوان ، ۱۳۸۶ ، ص ۱۶

۱. تنبلی و بیکاری

بسیاری از افراد در اثر بیکاری دچار فقر می شوند درایه ای از قرآن کریم ضمن بیان پاره ای از نعمتهای الهی استفاده از آنها را در سایه کار دانسته است. (و جعلنا فیها جنات من نخیل و اعناب و فجرنا فیها من العیون . لیاکلو من ثمره و ما عملته ایدیهام افلا یشکرون) تا از میوه و از کارکرد دست های خودشان بخورند ایا باز هم سپاس نمی گزارند.^۵

در روایت آمده که مردی خدمت پیامبر اکرم ص امد و گفت دو روز است که غذا نخوردم حضرت فرمودند علیک بالسوق. از فعالیت بازار غفلت نکن.^۶ تنبلی و بیکاری روحیه نشاط و شادابی را از انسان میگیرد و برای او فقر میاورد. در نتیجه دنیا و آخرت انسان را تباه میکنند این حقیقت در کلام امام باقر مشهود است الکسل یضر بالدین و دنیا. کسالت و تنبلی به دین و دنیای انسان آسیب میرساند.^۷

۲. بی برنامه‌گی و سوء تدبیر

بی شک برنامه ریزی صحیح و استفاده معقول از امکانات موجود می تواند در هر زمینه ای اسباب رشد و تعالی را فراهم کند. در بعد اقتصادی نیز برخورداری از تدبیر در رسیدن به مطلوب جایگاه ویژه ای دارد. در قرآن میخوانیم (ولا تقف مالیس لك به علم ان السمع والبصر والفؤاد کل اولئک کان عنه مسئولا).^۸ قرآن کریم کسانی را که در مسیر غیر الهی در حرکت اند به فردی گنگ و ناتوان که از او نفعی نمی رسد و قدرت برنامه ریزی و تدبیر ندارد تشبیه کرده و می فرماید (و ضرب الله مثلا رجلین احدهما ابکم لا یقدر علی شی و هو کل علی مولیه اینما یوجهه لا یات بخیر هل یستوی هو و من یامر بالعدل و هو علی صراط مستقیم).^۹ و خدا مثل دیگری میزند دو مردند یکی از آنها لال است و به هیچ چیز توانایی ندارد و سربار مولای خویش است که هر جا فرستدش سودی نیاورد او با کسی که به عدالت فرمان دهد و به راه راست راه رود برابر تواند بود.

امام علی علیه السلام می فرماید تدبیر بد مال بسیار را نابود می کند

۳. رهبانیت و نکوهش دنیا

^۵ - سوره یس ۳۴/۳۵ آیه

^۶ - حکیمی، محمد رضا، الحیاء، ترجمه احمد آرام، ج پنجم، قم، ۱۳۸۰، ص ۲۹۶

^۷ - همان ص ۳۳۵

^۸ - اسرأیه ۳۶

^۹ - نحل آیه ۷۶

یکی دیگر از علل موثر فقر جهان بینی و دیدگاه غلط برخی افراد نسبت به دنیا و آخرت است. عده ای به گمان دست یافتن به بهشت و برخورداری از موهبت های اخروی لذت های حلال مادی را ترک کرده و تارک دنیا شده اند گویی فراموش کرده اند که خداوند فرموده است (قل من حرم الله التی اخرج لعباده والطیبات من الرزق) ای پیامبر بگو زیورهایی را که خدا برای بندگانش پدید آورد و نیز روزی های پاکیزه را چه کسی حرام گردانیده؟^{۱۰}

در منطق قران کریم کسانی را که حلال های الهی را بر خود و دیگران حرام میکنند در زمره ستمکاران قلمداد شده اند. (یاایها الذین امنوا لاتحرموا طیبات ما احل الله لکم ولا تعتدوا ان الله لا یحب المعتدین).^{۱۱} ای کسانی که ایمان آورده اید چیزهای پاکیزه ای را که خدا برای استفاده شما حلال کرده حرام شمارید و از حد مگذرید که خدا از حد گذرندگان رادوست نمی دارد.

۴. اسراف و تبذیر

برای تبیین بحث تعریف از دو واژه اسراف و تبذیر ضروری است:

اسراف یعنی تجاوز کردن، از قصد خارج شدن، که از تعادل و میانه روی می باشد آنچه که در غیر طاعت خدا اتفاق شود چه کم چه زیاد، همان اسراف است که خداوند نهی کرده به گفته راغب اصفهانی تبذیر به معنای پراکنده کردن و اصل آن پاشیدن بذر است و برای هرکس که مالش را ضایع کند به کار می رود.^{۱۲}

هر انسان اندشمند و صاحب خردی اذعان دارد که اسراف و تبذیر موجب هدر رفتن امکانات مادی و معنوی میشود و آینده فرد و جامعه را تحت الشعاع قرار خواهد داد. از این رو در منطق قران اسراف کاران از محبت الهی دور خواهند بود. (کلو و اشربوا ولا تسرفوا انه لا یحب المترفین).^{۱۳} بخوری و بیاشامید ولی اسراف نکنید که او اسراف کاران را دوست ندارد.

۵. گناه

نافرمانی و گناه علاوه بر عواقب اخروی پیامدهای سوئی دنیوی را در پی دارد که بر اساس تعلیم قران و سنت یکی از این پیامدها فقر است. قران کریم این حقیقت را چنین بیان می کنند: (من اعرض عن ذکری فان له

۱۰ - سوره اعراف آیه ۳۲

۱۱ - سوره مائده آیه ۸۷

۱۲ - اصفهانی راغب، همان، ص ۴۵

۱۳ - سوره اعراف آیه ۳۱

که همگان از جمله اقشار محروم و فقیر از ان بهرمند شوند در حقیقت توزیع ثروت برای رسیدن به یک تعادل و عدالتی فراگیر است که همگان می توانند در یک محیط مناسب به دور از فقر زنگی کنند و شکاف طبقاتی کاهش یابد.^{۲۰}

در جمهوری اسلامی دل های مسولان به طور دایم باید برای رفع محرومیت ها بتپد و از شکافهای عمیق طبقاتی به شدت بیمناک باشد. در جمهوری اسلامی کسب ثروت نه تنها جرم نیست که مورد تشویق نیز هست اما تبعیض در توزیع منابع عمومی و میدان دادن به ویژه خواری و مدارا با فریبگران اقتصادی همه به بی عدالتی می انجامد بشدت ممنوع است همچنین غفلت از قشرهای نیازمند حمایت به هیچ رو مورد قبول نیست (بیانیه گام دوم انقلاب)

۴,۲ رسیدگی به فقیر و مسکین

پیش از آنکه فقر زدایی به شکل کامل انجام گیرد باید با برنامه های کوتاه مدت از افراد مسکین و فقیر حمایت کرد و آنها را زنده نگه داشت بنابراین باید با ساخت و راه اندازی مراکزی که تامین کننده خوراک و خوابگاه آنان باشد به افراد مسکین و فقیر را حمایت کرد تا نیازهای ابتدایی شان بر طرف شود .

مهم ترین مساله دستگاه و نظام جمهوری اسلامی همان چیزی است که همه ما به ان معتقدیم و بارها گفته ایم یعنی کوشش برای رفع فقر و محرومیت در جامعه و حمایت و کمک به طبقات مستضعف و محروم.

۵,۲ تثبیت ارزش واقعی پول

یکی از جدی ترین مشکلات جوامع معاصر، تورم همراه با کاهش ارزش واقعی پول و دارایی های پولی است و این افزون براین که عدالت اجتماعی را مختل میکند، در بلند مدت به رفاه اقتصادی نیز آسیب میرساند قرآن کریم در آیات متعددی بر عدالت و صداقت و در معاملات و اندازه گیری و ارزش گذاری درست اشیاء تاکید می ورزد. ایه ۱۵۲ سوره انعام میفرماید: (و افواالکیل و المیزان بالقسط): پیمانه و وزن را به عدالت ادا کنید. و در ایه ۸۵ سوره اعراف آمده است: (فاوفوا الکیل و المیزان و لا تبخسوا الناس اشیاءهم): پس پیمانه و ترازو را به تمام دهید و از اموال مردم کم نگذارید ..

این آیات نه تنها به افراد، بلکه به روابط دولت و جامعه نیز ناظر است و نباید آنها را در وزن و معیار سستی منحصر کرد بلکه شامل تمام معیار ها و وسایل سنجش ارزش اموال و ثروت هاست؛ بنابراین هر کاهش

چشمگیر و دائم در ارزش واقعی پول که معیار عمومی ارزش است، خروج از عدالت و نوعی فساد در روی زمین بشمار میرود؛ زیرا این کاهش ارزش پول بر عدالت اجتماعی و رفاه عمومی که از اهداف محوری نظام اسلامی هستند تاثیرزبانباری دارد. بردولت اسلامی لازم است سیاست های پولی، مالی و درامدی سالم داشته باشد و هنگام لزوم، کنترل های مستقیم و مناسب از جمله کنترل های قیمت و دستمزد را اعمال کند تا کاهش ارزش واقعی پول را به حداقل برساند و در نتیجه، مانع آن شود که در جامعه، گروهی دانسته یا ندانسته دیگران را مغبون و معیار های اسلامی صداقت و عدالت در اندازه گیری را نقض کنند.^{۳۱}

مبارزه همگانی با فقر در بیانات مقام معظم رهبری

۱. تقویت فرهنگ انفاق

تقویت روحیه ی «انفاق» یکی از کلیدی ترین راهکارها در مبارزه با فقر است. در جامعه ی اسلامی این روحیه باید به گونه ای رشد یابد که هرکس در اموال خود «حقّی برای محرومان» قائل باشد: «باید کاری بشود که هرکس خودش را موظف بداند که انفاق کند. آن کسانی که بیشتر درآمد دارند، نسبت انفاق را بیشتر کنند. آن کسانی که کمتر درآمد دارند، باب را نبندند؛ به همان نسبت انفاق کنند... روح انفاق و نیکوکاری بایستی در جامعه توسعه پیدا کند و جزو ایمان مردم بشود و هرکس بنا را بر این بگذارد که در اموالش - «و فی اموالهم حقّ للسائل و المحروم» - واقعاً برای محرومان حق قائل باشد... در جامعه ی اسلامی باید این را به عنوان یک فرهنگ در بیاوریم.» همه باید بدانیم: «هرچه در راه خدا می دهیم، برای ما می ماند و در حقیقت برای «من» واقعی خودمان خرج کرده ایم. هرچه برای خودمان نگه می داریم، در حقیقت برای ما نمی ماند و مثل همه چیز دنیا از بین خواهد رفت... هرچه از مال و ثروت دنیا دادید، برای شما خواهد ماند.»

۲. وجه به مواسات و تشکیل اجتماعات خانوادگی

موظف دانستن خود به «مواسات» و تشکیل «اجتماعات خانوادگی توسط جوانان برای رسیدگی به مشکلات فقرا» یکی از این موارد است: «همه باید خود را موظف به مواسات بدانند. مواسات یعنی هیچ خانواده ای از خانواده های مسلمان و هم میهن و محروم را با دردها و محرومیتها و مشکلات خود تنها نگذاشتن؛ به سراغ آنها رفتن و دست کمکرسانی به سوی آنها دراز کردن. امروز این یک وظیفه جهانی برای همه انسانهایی

است که دارای وجدان و اخلاق و عاطفه انسانی هستند؛ اما برای مسلمانان، علاوه بر این که یک وظیفه اخلاقی و عاطفی است، یک وظیفه دینی است.

۳- تقویت سنت‌های حسنه اسلامی همچون صدقه

سنت‌های حسنه اسلامی می‌توانند نقش پُررنگی در حل مشکلات نیازمندان ایفا کنند: «در جامعه ما باید عادت کمک به ضعفا که یک عادت اسلامی است، روزبه‌روز بیشتر شود. صدقاتی که مردم می‌دهند، اطعام‌هایی که میکنند و کارهای بزرگی از قبیل وقف و حبس و امثال آنها که انجام می‌شود، از سنت‌های حسنه اسلامی است. این سنت‌ها به حیات اجتماعی طیب کمک می‌کند. لذا نباید بگذارید در جامعه تعطیل شود.»

ریشه‌کنی فقر و رسیدگی مناسب به فقرا و محرومان تنها در صورتی به موفقیت می‌رسد که عموم مردم با سطوح مختلف اقتصادی وارد این عرصه شوند و همه‌ی مسئولیت را متوجه دولت و نهادهای حاکمیتی نبینند. اینگونه است که زمینه‌ی اصلاح و بهبود شرایط فراهم می‌شود: «وقتی که مردم خود را در رفع گرفتاری مستضعفان و ضعفا و مستمندان سهیم بدانند، کارها اصلاح می‌شود.» [فقرا و نادارهای همان خانواده و فامیل برسانند و اگر نیازی نبود، به فقرای دیگر رسیدگی کنند].^{۳۲}

نتیجه

در قرآن کریم که کتاب اسمانی جامع و کامل است اهمیت فراوانی به مساله رفع فقر و محرومیت داده است چون در سطح فردی و هم سطح جامعه وجود شکاف طبقاتی مالی بین اقشار جامعه سبب بروز مشکلات فراوانی می‌شود که سرچشمه فساد در جامعه است قرآن و آموزهای دینی به توازن معیشتی اهمیت می‌دهند تا در سایه پرداخت مواردی مثل زکات و خمس و.. بکارگیری صحیح آن توسط حکومت و دولت اسلامی جامعه از تبعیض و فساد و عواقب آن در امان باشد پیشنهاد این است که مردم در سطح فردی و دولت اسلامی در سطح جامعه با برنامه ریزی‌های دقیقتر و ریز بینانه تر با هم همکاری کنند و به فرمایشات رهبر فرزانه انقلاب دو چندان دقت و توجه کنند .

منابع

۱. قرآن کریم

۲. اصفهانی راغب ۱۳۸۸، مفردات الفاظ قرآن، تهران، نشر سبحان . ۱۳۸۸

۳. بیستونی محمد ۱۳۸۶ فقر و ثروت از دیدگاه اسلام چ اول، قم نشر بیان جوان

۴. پاکزاد عبدالعلی، ۱۳۸۸، مهارت غلبه بر فقر مالی در قرآن، پژوهش های قرانی شماره ۵۷

۵. حبیب نژاد سید احمد، ۱۳۹۸، الگوی شایسته فقرزدایی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر مفهوم آزادی مسئولانه، فصلنامه حقوق اداری شماره ۲۰

۶. حکیمی محمد رضا، ۱۳۸۰، الحیاء، ترجمه احمد آرام، چ دوم، قم، دلیل ما

۷. رشیدی علیرضا، ۱۳۹۲، علل فردی بروز فقر از منظر قرآن و حدیث، مجله مهندسی فرهنگی، قم

۸. سید رضی ۱۳۹۰، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، چ اول، قم، اندیشه مولانا

۹. طباطبایی سید محمد حسین، بی تا، تفسیرالمیزان، بی جا، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی

۱۰. قنبریان علی، ۱۳۹۹، اقتصاد و معیشت در قرآن و روایات، روز نامه کیهان

۱۱. کاشانی محمد حسین، ۱۳۹۶، راه کار های فقر زدایی از جامعه در نگاه قرآن، روز نامه کیهان

۱۲. موسویان سید عباس، ۱۳۸۲، جایگاه دولت در اقتصاد از دیدگاه اسلام فصلنامه اقتصاد اسلامی شماره ۱۰

۱۳. یوسفیان نعمت الله، ۱۳۸۴، احکام اقتصادی، چ اول تهران، تحسین تهران